

Den enes død, den andres brød
Kampen om (ene)rett til musikkoppvartning
på 1700-tallet

Anne Svånaug Blengsdalen

Abstract

The article deals with some atypical and little mentioned cases of access to musician positions in the strictly regulated musical field in Norway in the 18th century. The first case relates to how two blind, untrained brothers got the right to take a lease of musical performances in the parish of Aurskog at Nedre Romerike. The second case relates to how a previous military achieved a position something between a tender district and a town musician's office in the deanery of Øvre Romerike. In the third case, the intense struggle by two trained musicians to obtain the right to perform music in public in the town musician's district of Skien is examined more closely. The three cases have in common a struggle to achieve the right to perform music, and the involvement of the absolutist king in Copenhagen. However, the cases deviate significantly from ordinary procedures of application established by the authorities.

Denne artikkelen skal handle om noen sjeldne og lite omtalte saker i det strengt regulerte musikkfeltet i Norge på 1700-tallet. Den første saken handler om hvordan to blinde, ufaglærte brødre oppnådde å få rett til musikkforpakting i prestegjeldet Aurskog i Nedre Romerike. Den andre om hvordan en tidligere militærmusiker oppnådde å få etablert en melomting mellom et forpakterdistrikt og et stadsmusikantembete i Øvre

Romerike prosti. I den tredje ser jeg nærmere på to faglærte musikanter intense kamp om stadsmusikantembetet i Skien. Felles for de tre sakene er at de handler om retten til musikkutøvelse, de avvek fra det vi kan kalle ordinære søknadsprosedyrer, og kongen i København var involvert i alle tre.¹

1700-tallet var sterkt preget av rivalisering mellom ulike grupper av musikere. Det skyldtes at musikklivet ble forsøkt regulert gjennom privilegier gitt av Kongen i København. Blant de privilegerte musikerne var stadsmusikantenes privilegium det mest omfattende både juridisk og geografisk. Det ga enerett til musikkoppvartning mot betaling i stadsmusikantens privilegieområde. Privilegiet tok utgangspunkt i byene, men av blant annet økonomiske grunner ble det utvidet til å omfatte store landdistrikt.

Stadsmusikantene hadde ikke bare rettigheter. De hadde også plikt til å oppvarte alle og enhver med musikk. For eksempel hadde stadsmusikanten i Christiania ansvaret for musikkoppvartningen i hele det omfangsrike Akershus stiftamt. Det var selvsagt en umulig oppgave å betjene behovet for musikk knyttet til ulike feiringer blant bønder og borgere i dette området. Privilegiene var opphav til konflikter av mange slag, for eksempel musikkoppvartning i bøndenes livshøgtider, særlig i bryllup. Her møtte mange stadsmusikanter en mur av motstand fra bondebefolkningen som hadde sine egne tradisjoner og sine egne lokale spillemenn. En løsning på situasjonen ble å delegerer retten til musikkoppvartning, det vil si forpakte den bort i geografisk avgrensede områder.

Det ble også konkurrert om adkomst til stadsmusikantembeter og til forpakterdistrikt, det være seg prestegjeld eller prosti. Begrepet *adkomst* brukes i betydningen adgang og grunnlag for en rettighet. I juridisk betydning at man har berettiget krav på noe.² Berettigelsen hvilte på en kongelig bevilling eller en avtale om forpaktning, som oftest i form av et tinglyst dokument. Selv om søknadsprosedyrene var relativt ens over hele landet, er det eksempler på interessante avvik der både faglærte og ufaglærte gikk

1. Artikkelen er basert på doktorgradsavhandlingen min, *Med Spil at betiene Alle og Eenhver. Stadsmusikantordningen i Norge 1660–1800, med særlig vekt på Kongsberg og Skien* (NTNU 2015).

2. <https://www.naob.no/ordbok/adkomst>. Lesedato 24.8.2018.

utenom «tjenestevei». Jeg vil undersøke de tre nevnte sakene for å belyse en uvanlig adkomstprosess for å oppnå rett til musikkoppvartering og se nærmere på hvilke faktorer som påvirket utfallet.

Den vanlige søknadsprosedyren foregikk på den måten at en musikanter med svennebrev som bekreftet hans kvalifikasjoner, framstilte seg for magistraten i en by og ba om å få nedsette seg som byens musikanter. Begrepet *nedsette seg* ble brukt i søknadene i betydningen bosette seg, etablere seg.³ Hvis musikanten var ønsket, kunne han sende en søknad til byens myndigheter som deretter ga sin anbefaling og sendte det hele til Danske kanselli. Fra Danske kanselli ble det så sendt en anmodning til amtmannen eller stiftsbefalingsmannen og bedt om en erklæring i saken. Når denne var avgitt, ble søknaden behandlet i Danske kanselli og stort sett innvilget og underskrevet av Kongen. Dermed hadde stadsmusikanten fått sitt kongelige privilegium.

Når det gjelder musikkforpaktning, skjedde det ved at det ble inngått en avtale mellom musikkforpakteren og stadsmusikanten. Avtalen innebar at stadsmusikanten delegerte hele eller deler av musikkoppvarteringen i et geografisk avgrenset område mot en årlig leie. I mange tilfeller ble avtalen tinglyst i angjeldende distrikt. Faglærte svenner forpaktet fortrinnsvis bynære områder eller prosti. Ufaglærte forpaktet mindre områder, gjerne prestegjeld, ute i distriktene (Blengsdalen 2015, s. 158). Førstnevnte kan kalles *forpaktermusikanter*, sistnevnte *forpakterspillemenn*. Begrepet *musikkforpakter* dekker begge.

Takket være grundig og detaljert saksbehandling i Danske kanselli (DK), som var felles forvaltningsorgan for Danmark og Norge, er det bevart omfattende dokumentasjon gjennom kilder som Norske innlegg (NI), Norske åpne brev (NÅP), Stattholderembetet 1572–1771 med embetsmannsbrev, supplikker o.l. I tillegg har jeg funnet relevante opplysninger i tingbøker, kirkebøker og rådstueprotokoller.

3. Jf. for eksempel RA: OBA, Innkomne brev 25.11. 1724. I *Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700–1950* er nedsette seg forklart som «anvise plads, bolig (...) besikke, udnævne».

Zwey Arme Blinde Miserable Männer

Med formuleringen *Zwey Arme Blinde Miserable Männer* undertegnet brødrene Børge og Erik Nielsen i 1724 en supplikk (bønn- eller klageskrift) til Kongen om rett til å spille for bøndene i prestegjeldet Aurskog. Aurskog i Nedre Romerike tilhørte privilegiet til stadsmusikanten i Christiania og Akershus stiftamt, Dorothea Barroyer, assistert av svigersønnen Henrik Meyer. En vanlig søknadsprosedyre ville vært at de to brødrene hadde søkt Barroyer og Meyer om å få forpakterrett i prestegjeldet. I stedet valgte de, bokstavelig talt, å gå rett til Kongen i København og holde stadsmusikanten utenfor hele prosessen.

Historien om de to blinde brødrene forteller om tunge skjebner og kampen for føda, men også om vilje og evne til å gjøre noe med situasjonen. Framstillingen er basert på det som var et mer eller mindre tilfeldig funn på Riksarkivet i Norske innlegg i Danske kanselli på datoen 12. januar 1725.⁴ Her er de fleste dokumentene i saken bevart, med ett unntak, det endelige svaret fra Danske kanselli. Det fant jeg i Norske åpne brev datert 12. januar 1725. Så vidt jeg kjenner til, er denne saken ikke kjent fra litterære kilder.

Børge og Erik Nielsen var to fattige brødre som hadde lært seg å spille fele. Siden Gud hadde pålagt dem det kors alltid å «Wandre i Mørket og Aldrig see dagens Lius», som de selv formulerte det, hadde de ikke mulighet til å ta seg vanlig arbeid. De pleide å spille ved bryllup og andre gjestebud hos bøndene og hadde slik tjent seg noen skilling til «Klæde og føde Wor nøgne krop med». Den ene av brødrene, Børge, hadde 13. september 1719 fått tillatelse av visestattholder Frederik Krag og stiftsbefalingsmann Wilhelm Tønsberg til å spille i hjembygden Aurskog. Imidlertid ble ikke stadsmusikanten i Christiania på denne tiden, Dorothea Barroyer, informert om ordningen.

Spillemannen Jørgen Samuelsen (1659–1731)⁵ av den kjente Fanelekta⁶ hadde forpakterrett i Ullensaker, Eidsvoll, Gjerdrum og Nes,

4. Alle sitat i artikkelen der det ikke er oppgitt kilde, er basert på RA: DK. NI 12. januar 1725.

5. Opplysningen om fødsels- og dødsår er hentet fra <https://lokalhistoriewiki.no>. Lesedato 26.8.2018.

6. Etternavnet Fane ble også skrevet Fanden. Dette var en slekt med flere militærmusikere og spillemenn. Vik 1973, s. 390.

fra 1715 også Skedsmo og Sørum.⁷ Dette var etter avtale med stadsmusikant Barroyer. Forpakterdistriktet var utstrakt, og Samuelsen var da også faglært musiker, utdannet i militæret blant annet som skalmeieblåser. Han hadde vært tilknyttet det Akershusiske regiment (Vik 1973, s. 390). Under Samuelsens tid hadde brødrene fått være med på musikkoppdrag og fått sin andel av fortjenesten. I 1724 ble vilkårene drastisk endret. Muligens begynte Fane å dra på årene slik at forpakteravtalen av den grunn ikke ble fornyet. En ny eks-militærmusiker hadde nå fått innvilget søknad fra stadsmusikanten i Christiania om å overta musikkforpaktingen. Han het Jacob Nielszen Biering og hadde tjent som oboist i 15 år, først fire år i Nasjonalt Dragonregiment, deretter 11 år i Oplandske Dragonerregiment.⁸

Biering ønsket ikke å videreføre samme ordning med brødrene som forjengeren hadde hatt. Tvert imot, de fikk nå spilleforbud og fikk heller ikke være med Biering på hans oppdrag. Biering foretrakk «friske og sunde Mennisker (...) og (...) Lader os Kaarsdragne Creperer», skrev Børge i den første supplikken til Kongen, datert 19. februar 1724, Foss prestegård. Antagelig fikk de hjelp av presten Jacob Hassing til å skrive denne søknaden. Presten skrev også en attest der han ba Kongen om å innfri ønsket deres. Noen dager etter fikk de i tillegg en attest fra seks av bygdas brave menn som skrev «Paa Samtl: Almuens Veigne af Uhrskoug, at Vj ere fornøjede med disse 2de fattige blinde Mennisker og Voris Sognefolch, Og om det Deris Kongl: Mayst saa behager, iche forlanger andre Spillemend».

Men tiden gikk uten at de hørte noe. Nielssønnene var handlekraftige menn. Blindheten til tross, dette dreide seg om framtida og livsgrunnlaget deres. De klarte å ta seg til København. I København fikk de skrevet to nye supplikker til Kongen. Den første er datert 19. september, den andre 22. september. Begge supplikkene var skrevet på tysk. «På sproget kunne man skjelne mellem købstads- og bondesprog og fremmedsprog som latin, fransk og tysk markerede, hvilket kulturelt lag den talende tilhørte», skriver Peter Henningsen (Henningsen 2006, s. 527). Kanskje ønsket de å imponere Kongen gjennom å formulere seg på et språk som ble forbundet med et høyere lag av befolkningen.

7. <https://lokalhistoriewiki.no>. Lesedato 26.8.2018.

8. RA: DK, NI 28.10.1729.

I Danske kanselli ble søknaden med attestene mottatt på sommeren, og saksbehandlingen ble påbegynt i august. Stiftsbefalingsmann Wilhelm Tønsberg ble, slik praksis var, bedt om å sende en erklæring i saken. Tønsberg vurderte situasjonen og veide hensynet til både brødrene, den nye forpaktermusikanten Jacob Biering og stadsmusikanten i Christiania. Madam Barroyer, nå assistert av svigersønnen Henrik Meyer, var i sin fulle rett til å beskikke hvem de ville til å forpakte prestegjeldet. Når det gjaldt Biering, mente Tønsberg at han umulig kunne ha med to blinde brødre på spilleoppdrag. Med distanser på tre til fem mil måtte Biering i så fall leie hester. Da ville hesteleia «till disse fattige og Usle Mennischers fremførsell, anseende Hand sielv gaar till fodz», spise opp inntektene for oppdraget. Kvaliteten på musikken deres var heller ikke mye å skrive hjem om. Tønsberg beskrev den slik:

Skulle det da hawe Nafn af forswarlig Musique, saa war det vell ej mueligt, at Hand kunde tage till sig disse twende blinde Mænd, som af Musique ej meere ere Vidende, end, at Gnie paa een fiol for hver Mands der [sic] (Loc.cit).

Henrik Meyer opplyste at han var ganske uvitende om situasjonen ettersom brødrene aldri hadde anmeldt seg hos ham. Meyer var likevel positiv til å slippe dem til når avtalen med Biering utløp. Dette ble utslagsgivende for utfallet. Ikke desto mindre, skrev Tønsberg i vurderingen sin, tilbyr stadsmusikant Meyer seg å overdra samme frihet til de to musikantene som den Biering hadde, dersom det er Kongens vilje og befaling. Eneste forbeholdet Meyer tok, var at om noen klaget over slett musikkoppvarning, måtte det ikke lastes ham.

I desember befant brødrene seg fortsatt i Danmark, nærmere bestemt Ringsted. Nok en gang sendte de en supplikk til kongen, denne gangen på norsk. I mellomtiden hadde anbefalingen fra stiftsbefalingsmann Tønsberg nådd Danske kanselli. Svaret fra Tønsberg lå ikke i sakspapirene i Norske innlegg. Nye søk på Riksarkivet ble til slutt belønnet med funn i Norske åpne brev, datert 12. januar 1725. Følgende memorial ble sendt fra Danske kanselli tilbake til stiftsbefalingsmann Tønsberg:

At tilholde Musicanten Henrich Meyer udi Christiania, naar dend af ham med

Jacob Biæring sluttet Contract er expireret, at da tvende Blinde Mænd; navnlig Børge og Erich Nielssønner bliver tilladt at spille i Uhrskov Præstegjeld.

Brødrene Nielsen hadde lyktes i sine anstrengelser. Da Bierings kontrakt med Meyer utløp, var det igjen fritt fram for Erik og Børge, og denne gang med kongens velsignelse.

Hva gjorde utslaget da to arme, blinde, miserable menn uten svennebrev oppnådde rett til musikkforpaktning i prestegjeldet Aurskog? For det første var de ønsket i lokalsamfunnet, det bekrefter attestene fra de seks underskriverne og prestens anbefaling. Selv om det kanskje også var «af medynck over deres tunge Skiævne», som Tønsberg antydet, så ga underskriverne uttrykk for at de var fornøyde med musikken til brødrene. Tønsbergs kritiske vurderinger hadde kanskje rot i en oppfatning i embetsstanden om at bøndernes musikk ikke holdt mål, gitt at spillemennene var ufaglærte. Men Tønsberg hadde neppe hørt dem spille. Det hadde derimot presten og underskriverne. For alt vi vet, kan de ha vært habile spillemenn på felene sine. Og de kunne utøve den lokale musikktradisjonen som møtte bøndernes behov i feiringer av ulik art, i særdeleshet bryllup. I bondebryllup var spillemannens rolle helt sentral for å ivareta tradisjonen. For det andre, ved musikkoppvarningen kunne brødrene brødfø seg selv og ikke ligge samfunnet til byrde. Dette inngikk åpenbart i en totalvurdering hos myndighetene. Men Meyers velvillighet var utslagsgivende for resultatet.

Erik og Børge gikk ikke den ordinære veien om stadsmusikanten i Christiania. Deres handlemåte kan forklares ut fra synet på Kongen som den strenge, men rettferdige «fader» som kunne gjøre rett og skjel der forvaltningen feilet. Kongen representerte øverste appellinstans i et hierarkisk oppbygd rettsapparat og kunne gi en supplikant individuell behandling. I deres tilfelle slo dette heldig ut.

Men saken slutter ikke her. For da forpakteravtalen mellom Jacob Biering og stadsmusikanten utgikk, ble den, slik det var foreslått i memorialet, ikke fornyet. Da Biering erfarte at hans dager som forpaktermusikant var talte, var det hans tur til å stå på bar bakke.

Nøgen Kom ieg fra Moders Liv

«Og uden høy Kongel. Naade; nødis ieg i denne min geraadne, fattigdomb; (...) gaae nøgen derfra igien.» Med denne dramatiske formuleringen undertegnet Jacob Nielssen Biering sin første supplikk til Kongen. Da forpakteravtalen opphørte for Bierings vedkommende i 1726, reiste han sporenstreks til Helsingør i Danmark, og herfra skrev han sin første supplikk til Kongen, datert 26. august. Uten den kongelige høyhets nåde så han for seg et liv med betlerstaven for seg og sin kone og sine umyndige barn. Biering ba om å få kongelig konfirmasjon som musikanter i Romerike prosti. Romerike prosti omfattet prestegjeldene Eidsvoll, Gjerdrum, Grue, Hof, Hurdal, Nannestad, Nes, Nord-Odal, Sør-Odal, Ullensaker og Vinger.⁹ På denne måten kunne han styrke inntektsgrunnlaget sitt, samt unngå å komme i konflikt med Nielsen-brødrene. Men dette distriktet tilhørte som kjent stadsmusikanten i Christiania.

Biering sendte flere supplikker til Kongen. Den 4. august 1728 fikk han endelig foretrede på Fredensborg slott. Da knelte han for majestetens føtter og

allerunderdanigst gjorde Andsøgning, om en Liden smule brød, til Voris fattige, og Nødtørfftige ophold; for at betienne got Folch; til alle Bunde Bryluper, og andre Samqvemme; udj Øvre Rommeriges, Provsties District; i Aggershuus Stiff i Norge.¹⁰

Det virket etter hensikten. Allerede den 20. september kom den kongelige bevillingen fra Fredensborg slott. Kanskje husket ikke majestetens avtalen han hadde inngått med Meyer og Barroyer noen år tidligere? Denne nye bevillingen fratok stadsmusikanten inntektene fra musikkoppvartning i Øvre Romerike prosti, et prosti bestående av mange velstående bønder. Da den kongelige bevillingen ble tinglyst rundt om i prostiet, protesterte derfor Barroyer og Meyer. Det var flere grunner til det. Skulle saken få presedens, ville det kunne føre til flere søknader og bevillinger som uthulet privilegiet. Forpakteravtalen med Biering var sagt opp etter påtrykk fra Kongen. Nå

9. https://no.wikipedia.98vre_Romerike_prosti. Lesedato 3.5.2018.

10. RA: DK. NI 1729, 06-12.

var Barroyer og Meyer stilt i utsikt at denne eks-forpaktermusikanten skulle avansere til en noe nær tilsvarende posisjon, en privilegert musikanter med kongelig bevilling og rett til musikkoppvartningen i et helt prosti. I den kongelige bevillingen het det at vi «bewilger og forordner Iacob Nielssen Biering».¹¹ *Bevilge* betyr å svare ja til en bønn eller ansøking, tillate eller tildele en rettighet. *Forordne* betyr å ansette i en stilling, utnevne.¹² På samme måte som i bevillinger til stadsmusikanter, var kravet til skikkelighet også presisert. Så Biering hadde jussen på sin side. Imidlertid var ikke eneretten presisert. Han skulle betjene godtfolk i bondebryllup og andre samkvem, «som hans Tienniste Kunde behøfve, og begiere».¹³

Protestene fra Barroyer og Meyer førte til at Biering igjen måtte sende et bønnskrift til Danske kanselli. Der tryglet han Kongen om å gripe inn og verne hans nyervervede privilegium. I svaret fra Kongen het det at stadsmusikanten i det store stiftamtet umulig kunne overkomme musikkoppvartning i alle bryllup og vertskap her. Innsigelsene fra Barroyer og Meyer ble ikke tatt hensyn til. Tvert imot fikk Biering full støtte: «Vi», skriver Kongen, «Villeg tage Hannem i forsvar imod det giorte forbud.»¹⁴ «

Jacob Nielssen Biering hadde tjent i kongens hær som hoboist.¹⁵ Han hadde sørget for å få attest for dette da han sluttet. Her ble han beskrevet som «en Rettskaffen Musicus, Sin Tienniste Wedbørligen Forretted.»¹⁶ Da forpakteravtalen utløp i 1726, kom denne bakgrunnen ham til gode. Saken om Biering bekrefter at militærmusikere hadde en sterk posisjon på 1700-tallet. Som Henrik Koudal skriver, «de lukrerede på militærets sterke position i samfundet» (Koudal 2000, s. 292). Denne posisjonen ga dem større nærhet til maktfeltet. Historien om Jacob N. Biering må også ses i lys av at det blir et reskript fra Danmark i 1725 som ga oboistene i regimentet i København visse spilleprivilegier. Oboistene som hadde gjort en

11. Loc.cit.

12. *Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700–1950*, se bevilge og forordne.

13. RA: DK. NI 1729, 06-12.

14. Loc.cit.

15. RA: DK. NI 1729, 06-12. Fredrik IV innførte obo i sine egne regimenter kort etter 1700. Musikerne ble kalt hoboister, jf. Koudal s. 292.

16. RA: DK. NI 1729, 06-12.

innsats i Den store nordiske krig (1700–1721), ble nå belønnet med passende retrettsstillinger (Ibid. s. 114). Lang og tro tjeneste i den kongelige hær eller marine var viktige kort på hånd. Så kanskje blåste det også en fønvind i Bierings favør akkurat på denne tiden.

Biering fikk ikke glede seg lenge over seieren. I 1731 døde han, men innen han døde, hadde han søkt Kongen om at hans hustru måtte få overta musikkoppvartningen ved hans død. Også det hadde han fått innvilget. Øvre Romerike prosti ble administrert av enken helt fram til 1764. Da ble det tilbakeført til stadsmusikanten i Christiania. Kongen hadde med andre ord sørget for et slags nyopprettet «embete» til en tidligere militærmusiker, til tross for at det aktuelle distriktet lå midt i stadsmusikantens privilegium, og til tross for høylytte protester fra Christiania. Det er enestående i stadsmusikanthistorien i Norge.

Den enes død, den andres brød

I den tredje saken skal vi forflytte oss til Skien i Telemark. Denne saken er fortjenestefullt omtalt hos Ivar Seierstad (1958) i *Skiens historie*, bind I. Imidlertid inneholder kildene langt flere og mer detaljerte opplysninger som kaster lys over historien. Hovedkilden her er Stattholderembetet 1572–1771. Embetsmannsbrev, supplikker o.l. 1721, pk. 93, 94 og 95. Dette er en omfattende pakkesak. Sidene er ikke nummererte, men ligger i rekkefølge på dato. Det meste er å finne i pakke 94. Når ikke annet er oppgitt, bygger framstillingen på denne kilden.

Skien fikk sin første stadsmusikant allerede i 1671. Han het Caspar Schumacher (f. ca. 1643–1678) og var trompeter. Da han døde i 1678, var en ny instrumentist straks på pletten, Hans Georg Weber (f. ca. 1645–1721). Han ble værende i embetet fra 1679 og fram til han døde i 1721. Slik praksis gjerne var, sørget han for at embetet skulle overtas gjennom *agnatisk suksesjon*, det vil si at en sønn skulle etterfølge ham i embetet. Derfor søkte han Kongen allerede i 1700 om at en av sønnene måtte få overta etter ham. Dette fikk han bekreftet ved kongelig konfirmasjon.¹⁷

17. SAKO: Rådstueprotokoll for Skien by 1700–1709, fol. 35a–35b.

Weber hadde to sønner som begge hadde skolert seg til en karriere innen musikk, Ulrich Friedrik og Erhart. Sistnevnte livnærte seg som klokker og aspirerte ikke til stadsmusikantembetet, det gjorde derimot Ulrich Friedrik. I oktober 1718 skrev derfor gamle Weber til assessor og konstituert magistrat i Skien, Petter Russel, for å gjøre oppmerksom på hvem av sønnene som skulle suksedere ham. Men her hadde Weber gjort opp regning uten vert. Russel mente musikkjenten hadde blitt elendig betjent i et snes år i rekvirentens tid. Sønnen forstår seg heller ikke på musikk og kan heller ikke vise til lærebrev, hevdet han. «Saa Sandt at Reqvirenten dett icke anderledis skal kunde gotgiøre, saa kand ieg icke billige et [sic] som Begiert er.» Da Hans Georg døde 6. januar tre år seinere, hadde i praksis mye av musikkoppvarningen blitt skjøttet av sønnen Ulrich Friedrik. Han hadde derfor klare forventninger om å bli den neste stadsmusikanten i Skien. Slik skulle det imidlertid ikke gå. Ulrich Friedrik fikk uventet konkurranse.

Konkurrenten het Frans Levin og var organist i byen. Levin hadde sittet på gjerdet og ventet på denne anledningen. Bare to dager etter Webers død, sendte han søknad til magistrat Russel om å få overta stadsmusikantembetet i kombinasjon med organisttjenesten. Da fikk Ulrich Friedrik også fart på seg, og tre dager etter sendte han sin supplikk til den samme Russel der han viste til den kongelige konfirmasjonen av 7. september 1700. Med denne regnet han det som selvsagt at magistraten ville konstituere ham som den neste instrumentisten i byen. Russel hadde imidlertid andre planer. Han svarte tre dager seinere med å vise til sitt svar av 20. november 1718 og konkluderte med at Weber jr. hverken var habil eller kunne vise til lærebrev. Dessuten argumenterte han med at embetet kastet for lite av seg. Det måtte slås sammen med organisttjenesten. Russel mente han allerede hadde sørget for en etterfølger på den måten byen best kunne være tjent med, nemlig Frans Levin. Saken utviklet seg nå hurtig til å bli en kamp mellom Ulrich Friedrik og hans støttespillere på den ene siden, og Frans Levin og hans allierte på den andre.

Det var en travel dag på magistratens kontor den 14. januar 1721. Frans Levin kom og avleverte sin supplikk til Russel. Sammen med supplikken lå en uttalelse fra åtte av byens fremste borgere, datert 11. januar, der alle

samtykket i at

afgangne Musicantes Søn, Ulric Weber, io j alle Maader er u=beqvem til at Være stads Musicant, /:endskiønt der Ved er kun ringe subsistence:/ saa som han j Musicqven gandske Lidet er verseret, hvilcket Erfarenhed j nogle Aar har udViist.

Dette var helt i tråd med Russels syn. Samme dag skrev han derfor en anbefaling som han sammen med Levins søknad og uttalelsen, sendte til stiftsbefalingsmann Wilhelm Tønsberg. Allerede 18. januar ga Tønsberg sitt besyv og videresendte det hele til Kongen sammen med sin anbefaling til fordel for Levins kandidatur.

Ulrich Friedrik aktet ikke å gi seg uten sverdslag. Han hadde ventet lenge på å komme i posisjon, dette handlet om hans framtid. Ulrich Friedrik henvendte seg til kanselliråd og amtmann J. Lindberg, samt byens prester og det fornemste borgerskap og ba om deres støtte idet han viste til den kongelige konfirmasjonen fra 1700. Støtten var overveldende. Amtmann Lindberg skrev at han aldri hadde oppfattet noen misnøye med Webers musikkoppvartning. Han påpekte også at Ulrich Friedrik gjennom opplæringen hos faren og utenlandsopphold avgjort var habil. Til sammen 27 av byens mest velaktete menn gikk god for Ulrich Friedrik, blant dem Jon Schiltroed, medlem av en innflytelsesrik familie og gift med søsteren til Ulrich Friedrik.

Med forankring i denne solide støtten skrev Ulrich Friedrik så direkte til Kongen og stattholderen. Supplikken er datert 20. januar 1721. Her betegnet han uretten mot ham motivert av lutter hat. Han mente seg godt kvalifisert til embetet gjennom 16 års opplæring hos faren og siden seks år i utlandet. Han hadde også gjort tjeneste som trompeter i flåten. Han viste dessuten til at han sammen med sin far og eldre bror hadde nytt den nåde i 1704, under kongens besøk, å underholde med musikk. Men det kom ikke svar tilbake.

Av en eller annen grunn hadde faren forsømt å gi sønnen svennebrev, selve beviset på at han var utlært og kvalifisert. Svennebrevet var helt avgjørende for en musikants karriere og selve adgangskortet til et stads-musikantembete. Svennebrevet var forutsetningen for å oppnå en

mestertittel for en svenn eller en forpaktermusikant med ambisjoner om et stadsmusikantembete.¹⁸ Posisjonen som mester åpnet igjen for å inngå ekteskap og derigjennom nye nettverksforbindelser. For håndverkssvenner var det en regel at de skulle være ugifte. De kunne først gifte seg når de kunne nedsette seg som mestere (Pedersen 1932, s. 77). Denne regelen smittet nok over på musikkvenner også.

Det manglende svennebrevet ble et kronargument for Russel. «Hans far understo seg ikke å gi sønnen lærebrev», skrev han til visestattholderen. Han hevdet i tillegg at Ulrich Friedrik skulle være meget henfallen til fyll og drukkenskap og av den grunn uegnet til embetet. Kravet til skikkelighet for en stadsmusikant var uomtvistelig. Drukkenskap var et brudd på skikkeligheten og kunne få en musikant avsatt eller erklært uegnet (Blengsdalen 2015, s. 132). Gjennom en rettssak skulle nå livsførselen til Ulrich Friedrik belyses. Den 15. mars 1721 meddelte Russel derfor byfogd Friderich Schiltroed at han hadde beordret underfogd Morten Møller å ta tingsvitne¹⁹ over Ulrich Friedrik Webers forhold. Han henviste til ordre fra stiftsbefalingsmannen Wilhelm Tønsberg. I samme slengen nevnte han også at han ville stevne sogneprest Iver Hesselberg (1690–1738) for å ha innlatt seg med en påskrift i saken til fordel for Ulrich Friedrik. Iver Hesselberg ble meddelt stevningen av Morten Møller den 5. mars. Sognepresten ble himmelfallen. Han svarte skriftlig dagen etter der han påberopte seg å ha utstedt en attest sammen med mange andre brave folk i et ønske om at Webers søknad skulle finne nåde hos Kongen. Ulrich Friedrik var tross alt i sin fulle rett til å søke embetet etter faren. Denne tingsaken var av et ganske annet innhold, mente Hesselberg, «thj dette skal have sit henseende til hans livs og levnetz forhold». Sognepresten sto ved det han hadde gjort. I kraft av å være medlem av både kirken og skolen, var det i hans lodd å anordne musikken.

Russel fikk visestattholderens støtte i kravet om lærebrev og en rettssak om Webers liv og levnet. I en erklæring av 14. februar undertegnet av H.

18. Jf. for eksempel Otto Jørgen Ader i 1737. RA: OBA, Resolusjonsprotokoll 1738–1742, se alfabetisk register Jørgen Otto Ader for 1738.

19. Tingsvitne er et vitnemål fra retten eller den samlede tingallmue, med andre ord offentlig skussmål, helst ved fratredelse, som både offentlige tjenestemenn og privatpersoner kunne be om. <https://lokalhistoriewiki.no>. Lesedato 31.8.2018.

Blixencrone, H. Stochflet og C. Friis, alle visestattholdere, ble Ulrich Friedrik avkrevd lærebrev. I tillegg skulle han straks innfinne seg på Akershus slott for å bli «examineret udj Musiqven og en Prøve derpaa at aflægge». Visestattholderne forlangte også at Russel straks skulle gå rettens vei for å bringe klarhet i livsførselen til Ulrich Friedrik gjennom å føre riktige og lovformelig tingsvitne.

Det var innkalt to snes vitner, deriblant en tambur og en belgtreder. Den 24. mars ble retten satt. Svoger Jon Schiltroed opptrådte i retten på vegne av Ulrich Friedrik. Retten ble administrert av byfogd Friderich Schiltroed. Jon og Friderich Schiltroed var brødre. Jon var altså forsvarer i saken og broren aktor. Forsvarer Jon Schiltroed la til grunn at alle de 27 som hadde undertegnet attester til fordel for Weber jr. var å regne som vitner i saken. Motparten ved underfogd Møller motsatte seg dette, men da viste Jon Schiltroed til at Iver Hesselberg som en av underskriverne, hadde blitt trukket inn som vitne i saken av motparten. Dermed måtte vel de andre få samme status. Dette skulle vise seg å være et klokt taktisk trekk. Jon Schiltroed benyttet også anledningen til å karakterisere veledle assessor Russels utsagn om Weber jr. som løs tale.

Rettsaken trakk ut. Spørsmålet om underskriverne av attestene til fordel for Weber var å regne som vitneutsagn, skapte hodebry. Underfogd Møller ville ikke anse dem som vitner. Jon Schiltroed holdt på sitt. Det falt ham «underligt At hr Jver fremfor de Andre i hans stevnemaal skulle være Citeret».²⁰ Retten kunne ikke nekte forsvareren å anta de stevnevitnene han måtte finne nødvendig.

Saken kom opp åtte ganger i løpet av mai og juni og ble utsatt like mange ganger av ulike årsaker. Det var vitner som ikke møtte, byfogden var uvel osv. Russel mente det var uthalingsteknikk, og sannsynligvis var det det. I slutten av mai skrev han til visestattholderen og klaget over at vitneprovene ikke hadde blitt avvist av byfogden. Dette var dårlig skjønn, mente Russel, som ville ha byfogd Schiltroed fjernet fra rettens betjening.²¹ Han påpekte også at forsvarer og aktor var brødre. Slottsloven noterte seg Russels besværing over byfogdens «særdelished Modtwillighed udj forhen

20. RA: Stattholderembetet 1572–1771. Embetsmannsbrev, supplikker o.l. 1721, pk. 93.

21. Loc.cit.

omskrevne Tingswidne at udfærdige angde Ulrich Wæbers forhold». ²² Den 6. juni gikk det ordre til byfogd Schieltrod om straks å sørge for å få fullført eksaminasjon av vitner og bringe saken til «Lovlig endsckab». ²³ Ellers ville byfogd Schiltroed stå i fare for å måtte fratre sin stilling.

Men ukene gikk, og saken ble ikke brakt til lovlig endskap. I Slottsloven var også tålmodigheten slutt. Med trussel om suspensjon ble det fart i vitneførselen. Av vitnene var det bare tre som vitnet mot Ulrich Friedrik. Alle gjorde det klart at dette gjorde de ugerne. De øvrige, et titalls personer, vitnet alle til fordel for ham. Ulrich Friedrik var ikke «genegen til fylderie meere end Andre», og hadde han gitt skjellsord, så var det fordi han ikke fikk betalt for musikken slik han mente seg berettiget til. Vitnene fra musikerhold forsvarte ham med «at en Arbejder er sin løn verd». Vitneførselen gikk definitivt i Ulrich Friedrichs favør, og retten konkluderte med at han alltid hadde vært en skikkelig karl som hadde hjulpet sin far med musikkoppvartningen.

Petter Russel var rasende over dette utfallet, men, som han skrev til Tønsberg, så måtte han akseptere rettens konklusjon. Russels viktigste kort på hånd nå, var kravet om å framvise lærebrev. Han satte sin lit til den kongelige Slottslovens videre behandling av saken. Russel hadde flere ganger personlig beordret Weber jr. til Christiania for å la seg eksaminere, men uten hell. I midten av september overleverte han skriftlig beskjed til Weber der han påla ham den 30. september «præcis er udj Christiania, og der sammestæds sig Andmelder for Slotzlovens Secretair Friis andviisende gienpart af denne ordre» for å la seg eksaminere. Ulrich Friedrik hadde antagelig ikke noe valg. I møtebok for Slottsloven 1721 er det vist til memorial fra Russel, med forhør og dokumenter angående Ulrich Friedrik Webers søknad om å være stadsmusikant i Skien, med en kort kommentar om at saken skal bero «indtil Supplicanten indkommer til examination». ²⁴ Jeg har ikke funnet ut mer om eksaminasjonen, men trolig må han ha gjennomført og bestått både denne og prøvespillingen for Slottsloven. At han i

22. RA: Stattholderembetet. A1 Møtebøker for Slottsloven 1719–1722, s. 259.

23. RA: Stattholderembetet. CIV Kopibøker for Slottsloven. Ordeprotokoll 1720–1722, s. 264–265.

24. RA: Stattholderembetet. A1 Møtebøker for Slottsloven 1719–1722, s. 282.

ettertid betegnet seg selv som den musikant «som der till er Installeret»,²⁵ tyder på det.

Hvorfor hadde ikke Weber jr. svennebrev? Antagelig tok både Weber sr. og jr. det for gitt at opplæringen og oppvartningen gjennom mange år tilsa den nødvendige habilitet. Gamle Weber sørget for å sikre arverekkefølgen, men glemte å utstyre arvtakeren med svennebrev. Suksesjon fra far til sønn representerte sedvanen og den tunge tradisjonen. Slik hadde for eksempel stadsmusikant Paul Røder i Christiania sikret sin sønn Peter Røder i 1670 og fått lovnad på at «en af hans sønner som dertil effter han/nem/ best er betiendt» skulle overta embetet.²⁶ Det ble en uproblematisk suksesjon. Weber regnet vel med at søknadsprosessen etter hans død ville være rein proforma. Når han i 1718 likevel fant det betimelig å minne magistrat Russel om den kongelige bevillingen fra 1700, var det kanskje fordi det først nå var klart hvem av sønnene som skulle overta etter ham. Han kan derfor ha sett det som nødvendig å få gitt beskjed om dette. En annen mulighet er at ansettelsen av Frans Levin som organist, trolig samme år, kan ha utløst en viss bekymring hos familien Weber. Kanskje gamle Weber kjente en uro over denne nye og unge musikantens entré i Skiens musikkliv.

Assessor og konstituert magistrat Petter Russel vant ikke fram i saken mot Ulrich Friedrik Weber. Weber fortsatte som byens musikant, men fikk ikke fornyet kongelig bevilling. Så vidt jeg kan se, fikk han heller ikke tinglyst den gamle bestallingen fra 1700 på nytt.²⁷ Seieren til tross, situasjonen for Weber var vanskelig. På grunn av sørgeår fra mars 1721 kom han ikke i gang med inntektsbringende musikkoppvartning før i mars året etter. I juni 1722 skrev han til Kongen med en bønn om nådig hjelp.²⁸ Men for hans del var det ingen hjelp å få, selv om også han hadde tjent i kongens klær. Kanskje hadde saken hans tatt en annen vending dersom han hadde løftet dette sterkere fram.

25. RA: Stattholderembetet 1572–1771. Embetsmannsbrev, supplikker o.l. 1722, pk. 95.

26. Digitalarkivet: Tingbokprosjektet. Tingbok nr. 10 for Bragerens 1697, nevnt i sak nr. 10.

27. Jeg har gått igjennom Pantebok for Skien by, rekke I 1714–1723 uten å finne Webers bevilling nevnt. Det er for øvrig en lakune i tingbøkene for Skien by fra 1721 til 1727.

28. RA: Stattholderembetet 1572–1771. Embetsmannsbrev, supplikker o.l. 1722, pk. 95.

Ulrich Friedrik Weber ble ikke gammel i embetet. Den 28. april 1724 ble han begravet, i en alder av 35 år.²⁹ Han hadde kjempet hardt og innbitt, men opplevde å bli motarbeidet ved at lønnen ble holdt tilbake, og hans posisjon underminert og sabotert ved at konkurrenten Frans Levin kunne fortsette å tilby sine tjenester til dem av Skiens innbyggere som sto på hans side. Det spørs om ikke brustne forventninger og kampen for å overta stadsmusikantembetet medvirket til Ulrich Friedriks helsesituasjon, om ikke direkte til hans død.

Saken mellom Weber og Levin er interessant av flere grunner. De to konkurrentene allierte seg med mektige nettverk. Hvorfor fikk Ulrich Friedrik med seg langt flere enn Levin? En mulig forklaring kan være at Ulrich Friedrik oppnådde sympati for sin sak. Dessuten hadde faren sørget for en kongelig garanti for overtakelsen. Webers allierte så det kanskje som viktig å følge formelle spilleregler ved ansettelser? Hvis den enerådige magistraten kunne sette til side denne kongelige konfirmasjonen, kunne han kanskje overprøve andre også og på sikt bli for mektig i sitt embete.

Videre er det helt klart at slektskaps- og svogerskapsbånd mellom Weber og Schiltroed spilte inn. Å knytte ekteskapsforbindelser med dette sjiktet var i tråd med en stadsmusikants aspirasjoner. Gjennom søsterens giftemål hadde Ulrich Friedrik blitt innlemmet i en familierelasjon til byfogden. Weber-saken handlet om mer enn adkomst til et embete, den handlet også om ære og standsmessig posisjon. Søksmålet mot Ulrich Friedrik var et angrep på hans skikkelighet. En tapt sak ville ha ringvirkninger for langt flere enn ham. Også familien Schiltroed ville blitt rammet av å ha et «uskikket» og vanæret medlem av familien. Det handlet om å verne familiens status og posisjon. Familietilhørighet og sosial omgangskrets representerte en kraftfull allianse for Ulrich Friedrik Weber.

Siden faren ble en gammel mann, hadde Weber jr. blitt gående lenge og vente på embetet. Ulrich Friedriks forventningshorisont var å følge i farens fotspor. Hele livet hadde han kvalifisert seg til dette. Ved tiltredelsen av embetet ville både stand og status endre seg. Overalt ellers i landet foregikk ordningen med suksessjon relativt glatt og uproblematisk. Forventningen bygget på denne erfaringen. Men, «den, der mener at kunde udlede

29. SAKO: Kirkebok nr. 2 for Skien 1716–1757, s. 184/176.

sin forventning fullstendig af sin erfaring, tager fejl. Det lærer man, når der sker noget andet end forventet», skriver Reinhart Koselleck (Koselleck 2007, s. 36). Det fikk Ulrich Friedrik smertelig erfare. Weber-saken representerte et brudd med sedvanen.

Konflikten mellom Weber og Levin var trolig et hett samtaleemne i Skien i samtiden. Det er grunn til å tro at konflikten strakte seg inn i den private sfære og påvirket relasjoner mellom støttespillerne på hver side. De som vitnet mot Weber, ga alle uttrykk for at de gjorde det ugjerne. Flere av dem unnlot å møte i retten. Det kan i det hele tatt se ut til at Russel hadde problemer med å få vitner til fordel for sin sak. Det 21 år gamle kongelige løftet var heller ikke godt å komme utenom. Det viste seg tross alt å være mer verdt enn den konstituerte magistratens forsøk på utnevning av konkurrenten. Selv om kampen innledningsvis sto mellom to faglærte musikanter, ble den ført på deres vegne av representanter for de respektive nettverkene. Denne saken er for øvrig den eneste i stadsmusikanthistorien der kravet til skikkelighet ble prøvet for retten i form av tingsvitne.

Seks dager etter at Ulrich Friedrik var begravet, ba Frans Levin om å bli antatt av byens råd, magistraten «have Voceret», som han skrev.³⁰ Det geografiske omfanget av privilegiet ble nå utvidet til å omfatte Bratsberg amt, med unntak av Drangedal prestegjeld, Sannidal anneks og Bamble sogn.³¹ Dermed var ikke bevillingen bare en sak for magistraten i Skien, men også for amtmann Michel Storm, som ga sitt samtykke den 11. august 1724.³² Den 29. desember samme år forelå den kongelige konfirmasjonen. Bevillingen ble tinglyst i byen 25. januar 1725. I den sto det at forrige stadsmusikant Ulrich F. Weber var avgått ved døden.³³ Den enes død, den andres brød.

30. RA: DK. NI 29.12.1724 og SAKO: Skien Rådstuerett. Magistratprotokoll nr. 3 1721–1730, fol. 16a.

31. RA: DK. NÅB 29.12.1724.

32. Loc.cit.

33. SAKO: Pantebok nr. 3 for Skien by 1724–1739, fol. 12a.

Etterord

De tre sakene handlet alle om kamp for retten til betalt musikkutøvelse i et privilegert musikkfelt på 1700-tallet. I alle tre var Kongen i København appellinstans. I de to førstnevnte tilfellene ble supplikkene innvilget, i den siste ble ikke musikanten bønnhørt. Selv om Kongen var appellinstans i alle tre, kjennetegnes alle sakene av at supplikantene på en eller annen måte hadde støtte fra øvrighetspersoner. Brødrene Erik og Børge hadde attester fra både presten og andre øvrighetspersoner i Aurskog. Eks-militærmusiker Biering hadde attester fra høyere offiserer i hæren, og Weber jr. hadde et nettverk av Skiens fremste borgere. Det virket inn på utfallet i sakene.

Én person til var involvert i alle tre sakene. Det var stiftsbefalingsmann Wilhelm Tønsberg. I henhold til ordinære søknadsprosedyrer skulle alle supplikker og søknader godkjennes av ham før Kongen ga sitt samtykke. Tønsberg var en portvokter til Kongen. Hans vurderinger veide tungt.

Helt fra stadsmusikantordningens tidlige år ble embetet forsøkt sikret innen familiens rekke gjennom agnatisk suksesjon gjennom et kongelig forhåndsløfte eller strategiske giftermål. Dette var et vanlig rekrutteringsmønster. Det er derfor ikke mange eksempler på kamper mellom faglærte musikanter knyttet til adkomst til stadsmusikantembeter i Norge. Både denne og de to øvrige sakene er uten sidestykke i norsk stadsmusikanthistorie.

Litteratur

- Blengsdalen, Anne Svånaug (2015). *Med Spil at betiene Alle og Eenhver. Stadsmusikantordningen i Norge 1660–1800, med særlig vekt på Kongsberg og Skien*, NTNU, Trondheim.
- Henningsen, Peter (2006). *I sansernes vold. Bondekultur og kultursammenstød i enevældens Danmark*, vol. I og II, Landbohistorisk selskab & Københavns stadsarkiv, København.
- Koselleck, Reinhart (2007). *Begreper, tid og erfaring*. Hans Reitzels forlag, København.

- Koudal, Jens Henrik (2000). *For borgere og bønder. Stadsmusikantvæsenet i Danmark 1660–1800*, Museum Tusulanums Forlag, København.
- Pedersen, Oscar (1932). *Håndverkerliv i gamle dager*. Nasjonalforlaget AS, Oslo.
- Seierstad, Ivar (1958). *Skiens historie*, bd. I, Erik St. Nilssens Forlag, Skien.
- Vik, Trygve (1978). *Ås bygdebok : Bygdehistorie Inntil 1850*. Ås kommune.

Kilder

Statsarkivet på Kongsberg (SAKO):

- Kirkebok nr. 2 for Skien 1716–1757.
- Pantebok nr. 3 for Skien by 1724–1739.
- Pantebok for Skien by rekke I 1714–1723.
- Rådstueprotokoll for Skien by 1700–1709.
- Skien Rådstuerett. Magistratprotokoll nr. 3 1721–1730.

Dokumentasjonsprosjektet (tingbokprosjektet):

- Digitalarkivet: Tingbokprosjektet. Tingbok nr. 10 for Bragernes 1697.

Riksarkivet :

Danske Kanselli.

Norske innlegg 1725.

Norske innlegg 1729.

Norske åpne brev 1724.

Norske åpne brev 1725.

Overbergamtet, Innkomne brev 1724.

Overbergamtet, Resolusjonsprotokoll 1738–1742.

Stattholderembetet 1572–1771. Embetsmannsbrev, supplikker o.l. 1721, pk. 93, 94 og 95.

Stattholderembetet. CIV Kopibøker for Slottsloven. Ordeprotokoll 1720–1722.

Internett:

Øvre Romerike prosti: https://no.wikipedia.98vre_Romerike_prosti.

Lesedato 3.5. og 12.6.2018.

Lokalhistorie: <https://lokalhistoriewiki.no>. Lesedato 31.8.2018.

Ordbog over det danske sprog. Historisk ordbog 1700–1950 (ODS):
«<https://www.naob.no/ordbok/adkomst>. Lesedato 24.8.2018 og 26.8.2018.